

Vagabonder i det globaliserte fengslet

Johan Fredrik Rye og Jakub Stachowski

Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: Foreign citizens constitute an increasing proportion – 34 percent in 2015 – of Norwegian prisoners. In this chapter, we analyse the Eastern European inmates in Trondheim Prison, Tunga, from globalization and life course perspectives. We take John Urry's «new mobilities paradigm», Bauman's perspectives on the «liquid» post-modern societies and theories on transnationalism as our starting point to discuss how the global, borderless society opens new possibilities for agents, but simultaneously leads to entrenched lives, social exclusion and marginalization for many. The foreign prisoners are a striking example of the ambiguous character of post-modern mobility: Their border-crossing life courses end up under lock and key in a Norwegian prison cell, as Baumanian «vagabonds» with gloomy prospects – even though in prison, they live more transnational everyday lives than do many others in the globalized society.

Keywords: Bauman, globalization, postmodern society, foreign prisoners, Eastern Europe

Sammendrag: Utenlandske statsborgere utgjør en stadig større andel – 34 prosent i 2015 – av den norske fangebefolkningen. I kapitlet analyserer vi de østeuropeiske fangene i Trondheim fengsel, Tunga, ut fra globaliserings- og livsløpsperspektiver. Vi tar utgangspunkt i John Urrys «new mobilities paradigm», Baumans perspektiver på de «flytende» postmoderne samfunnene og teorier om transnasjonalisme for å diskutere hvordan det globale, grenseløse samfunnet åpner nye muligheter for aktørene, men samtidig fører til fastlåste liv, sosial eksklusjon og marginalisering for enkelte. De utenlandske fangene er et tydelig eksempel på den postmoderne mobilitetens tvetydige karakter: Deres grensekryssende livsløp ender bak lås og slå på en norsk fengselscelle, som baumanske «vagabonder» med dystre fremtidsutsikter – selv om de i fengslet lever mer transnasjonale hverdagsliv enn mange andre i det globaliserte samfunnet.

Nøkkelord: Bauman, globalisering, postmoderne samfunn, utenlandske fanger, Øst-Europa

1. Det globaliserte fengslet

Få steder i Norge kommer fremveksten av det globale, mobile og multi-kulturelle samfunnet så tydelig til uttrykk som i fengslet. Så sent som ved årtusenskiftet utgjorde de utenlandske fangene fortsatt små minoriteter i fengselssamfunnene. Femten år senere var mer enn hver tredje fange i de norske fengslene en utenlandsk statsborger, og på en gjennomsnittlig dag i 2015 satt over 1200 utenlandske statsborgere fra 112 nasjoner bak lås og slå (Kriminalomsorgen, 2015). Samtidig har de norske myndighetene de siste årene sendt «norske» fanger til et leiefengsel i Nederland¹, i tillegg til at noen utenlandske fanger sendes ut av Norge for å sone «norske» dommer i hjemlandets fengsler (Kriminalomsorgen, 2016). Utviklingen mot mer flerkulturelle fangepopulasjoner er tydelig også i andre land, selv om innslaget av utenlandske fanger varierer sterkt fra land til land. I Luxemburg er 73 prosent av fangene utenlandske statsborgere, mens bare én prosent av de polske fangene er utlendinger (International Centre for Prison Studies, 2017).

De multinasjonale fangepopulasjonene skaper mange utfordringer for fengselsinstitusjonene, med tanke på både kapasitet (antall fanger) og kvalitative aspekter ved straffegjennomføringen, for eksempel kommunikasjonen mellom fangene og fengselsbetjentene. De utenlandske fangene har derfor fått oppmerksomhet i både de folkelige, de politisk-administrative og de akademiske diskursene (se Stamnes og Ryes kapittel (kap. 6); Johansen, Ugelvik og Aas, 2013; Ugelvik, 2014).

I bokkapitlet diskuterer vi internasjonaliseringen av fengselsinstitusjonen ut fra samfunnsvitenskapelige teorier om fremveksten av de nye globaliserte, mobile og kulturelt superdiverse samfunnene (Sheller og Urry, 2006; Urry, 2000, 2007; Vertovec, 2007). Vi ser de utenlandske fangene som ekstreme eksempler på den postmoderne «vagabonden», metaforen som den polsk-engelske samfunnsviteren Zygmunt Bauman bruker for å beskrive de internasjonale migrantene som tvinges ut på endeløse vandringer på jakt etter steder med materiell sikkerhet, men uten noen gang å kunne slå rot. Vagabonden er alltid på vandring (Bauman, 2007b). Selv om vagabonden i utgangspunktet forsøker å trekke veksler på vår tids «flytende» samfunnsform, representerer han derfor til syvende og sist det postmoderne samfunnets «fastlåste» ofre.

Utgangspunktet for kapitlet er kvalitative dybdeintervjuer med 18 østeuropeiske fanger i Trondheim fengsel, Tunga. Materialet analyseres fra et livsløpsperspektiv (Carlson og Sarnecki, 2016) der utlendingenes før-, nå- og fremtidige fortellinger sees i sammenheng. Stamnes og Rye analyserer i kapittel 6 i denne boka det samme datamaterialet fra et aktørperspektiv, med vekt på de østeuropeiske fangenes subjektive narrativer om veien fra hjemlandet til det norske fengslet og deres opplevelser i fengslet. I dette kapitlet er vi derimot interessert i fangenes erfaringer som mer allmenne uttrykk for relasjoner mellom «flytende» og «fastlåste» samfunnsformer – mellom mobilitet og sedentarisme – i det postmoderne samfunnet. Vi diskuterer hvordan de internasjonale fengselsfangene fremstår som interessante eksempler på det komplekse forholdet mellom geografisk mobilitet og stedfasthet som preger vår tids postmoderne samfunn. Kapitlets analyse av det globaliserte fengslet bidrar slik til den voksende litteraturen i kjølvannet av den «mobile vendingen» (Faist, 2013) i samfunnsvitenskapene. Ikke minst demonstrerer de østeuropeiske fangene det postmoderne samfunnets tvetydige mobile karakter. Fangenes erfaringer viser hvordan internasjonal mobilitet og transnasjonale praksiser gir nye muligheter, spesielt for mennesker som søker materiell trygghet, samtidig som de globaliserte samfunnsstrukturene også skaper nye tapere.

2. Baumans «vagabonder» i det postmoderne samfunnet

Som analytiske briller benytter vi den britiske sosiologen John Urry «the new mobilities paradigm» (Sheller og Urry, 2006; Urry, 2000, 2007), Zygmunt Baumans diskusjoner av det «postmoderne» samfunnet (2007a) og perspektiver på de transnasjonale samfunnene (Faist, Fauser og Reisenauer, 2013; Vertovec, 2009). Teoriene handler om hvordan globaliseringsprosessen skaper mobile samfunn som mer enn noen gang tidligere overskrider nasjonalstatens grenser. Mobilitet beskrives som normen, ikke som et unntak. Det tydeligste eksemplet er de massive globale migrasjonsstrømmene. I 2017 bodde 258 millioner i et annet land enn fødelandet, en økning på 50 prosent siden århundreskiftet (UN-DESA,

2017). Det mobile samfunnet kjennetegnes også av omfattende utveksling av varer og tjenester mellom nasjonalstatene (UNCTAD, 2014). De nye informasjons- og kommunikasjonsteknologiene åpner for distansert samhandling, mer eller mindre uavhengig av sted. Internettet betyr at hele verden i dag, om ikke annet i teorien, kun ligger et tastetrykk unna.

Dagens globale migranter utnytter disse kreftene, som legger til rette for transnasjonale leve- og samhandlingsmåter på tvers av nasjonale grenser og lokaliteter (Levitt og Schiller, 2004; Schiller, Basch og Blanc, 1995). Faglitteraturen viser hvordan migrantene og deres nettverk (familie og andre) utvikler politiske, kulturelle og sosiale relasjoner som spenner mellom – og knytter sammen – to eller flere land. Samtidig understreker litteraturen hvordan den økte mobiliteten på tvers av landegrensene endrer alle aspekter ved det moderne samfunnet, også for aktørene som ikke lever spesielt mobile hverdagsliv. For eksempel er innvandreres familie og venner i hjemlandene på forskjellige måter involvert i og påvirket av migrantenes transnasjonale praksiser, for eksempel gjennom økonomiske overføringer (Carling, 2008; Faist m.fl., 2013). De siste års økte innvandring til det norske samfunnet har også konsekvenser for hverdagslivet til «bofaste» nordmenn, for eksempel arbeidstakeren eller skolebarnet som tilbringer dagen i et flerkulturelt arbeids- og skolefelleskap. Teoriene om det mobile samfunnet refererer derfor ikke bare til det kvantitative aspektet ved mobilitet, de viser også til de grunnleggende kvalitative endringer i samfunnets sosiale strukturer.

Det nye mobilitetsparadigmet og teoriene om de transnasjonale samfunnene åpner også for alternative forståelser av fengslet som sosial institusjon. Bosworth, Hasselberg og Turnbull (2016) hevder imidlertid at forskningen i stor grad har neglisjert globaliseringens påvirkning på fengselsinstitusjonen. Fengslet studeres som «et instrument for staten» (Sykes, 1958: 8), der nasjonalstaten gjennom straffeinstitusjonene hevder sin makt og disiplinerer landets statsborgere. De utenlandske fangene er her unntaket, og blir dermed også ofte oversett. Færre studier utforsker det globaliserte fengslet som «normaltilstand» og spør hvordan nasjonalstatens straffende makt påvirkes av – og samtidig påvirker – det postmoderne samfunnets flytende karakter.

I kapitlet skal vi utforske hvordan det globaliserte samfunnet preger fengselsinstitusjonen. Vi bruker også fengslet som et eksempel på det postmoderne samfunnets mobile karakter, og vi viser hvordan de utenlandske fangene illustrerer det paradoksale forholdet mellom «flyt» og «fiksering» i dagens samfunn. Utgangspunktet er Baumans analyser av de globaliserte og mobile – i hans termer: de postmoderne – samfunnene. Hans teorier viser til hvordan individene i større grad veksler mellom og parallelt deltar i flere lokale fellesskap, som hver er avgrenset fra hverandre og følger singulære sosiale logikker. Mens det moderne samfunnet var preget av orden, rasjonalitet og systematikk – og derfor også av forutsigbarhet, stabilitet og soliditet – mangler vår tids postmoderne samfunn felles strukturer som sammenfører dets elementer (Bauman, 2007a). Vi har gått fra «fast» («solid») til «flytende» («liquid») modernitet. Migranten – på vandring mellom steder og samfunn, med fragmenterte historier og flerfoldige tilhørigheter – er derfor prototypen på det postmoderne individet.

I likhet med Urry (2000, 2007) understreker Bauman (2011) at forskjellige aktører har ulike forutsetninger for å dra nytte av det «flytende» samfunnets logikk. Her bruker han «turisten» og «vagabonden» som idealtyper: Turisten er den velstående konsumenten som reiser fra sted til sted – «globetrotteren» og «kosmopolitten» –, som bruker sin velstand til å nyte – konsumere – stadig nye opplevelser. Han er *fri* til å reise og nyter fordelene ved det grenseløse samfunnet. Vagabonden er derimot den mindre privilegerte, som må legge ut på vandring for å skaffe seg et levebrød og grunnleggende materiell sikkerhet, så som arbeidsmigranten som forlater hjemlandet. Han *tvinges* ut på reise.

Bauman mener vagabondene er dømt til å mislykkes i det globale samfunnet. De ender opp som evige vandrere, som sjelden oppnår den materielle velstanden de søker. Bauman ser deres misere som produkt av samtidens grunnleggende krav om effektivitet og økonomisk gevinst, der livslange, forutsigbare yrkesløp er erstattet med et mer «fleksibelt» arbeidsmarked, med høy arbeidsløshet som vedvarende premisse. «Turisten» og «vagabonden» er derfor gjensidig konstituerende fenomener. For «vagabonden» er imidlertid utfallet i verste fall – med Baumans ord – «bortkastede liv» («wasted lives») og «menneske-som-avfall» («human

waste»): Mennesker blir overflødige, uønskede bi-produkter av den flytende modernitetens brutale virkelighet.

The production of 'human waste' - or more precisely, wasted lives, the 'superfluous' populations of migrants, refugees and other outcasts - is an inevitable outcome of modernization. It is an unavoidable side-effect of economic progress and the quest for order which is characteristic of modernity. (Bauman, 2007b, synopsis)

I analysen skal vi bruke de fengslede utlendingenes livshistorier til å problematisere tre aspekter i faglitteraturens beskrivelser av det postmoderne, flytende samfunnet: a) den konseptuelle relasjonen mellom det «flytende» og det «fastlåste», b) statens regulerende rolle og c) hvordan fengslet ofte fungerer som oppbevaringssted for utenlandske fanger.

3. Østeuropeiske fanger i Trondheim fengsel

Diskusjonene bygger på kvalitative dybdeintervjuer med utenlandske fanger som soner dommer eller er varetektsfengslet i Trondheim fengsel, Tunga. Alle informantene kommer fra østeuropeiske land som frem til kommunismens fall i 1989 lå under sovjetisk dominans, og som fortsatt preges av lav økonomisk velstand.²

Prosjektet bygger på et livsløpsperspektiv (Carlsson og Sarnecki, 2016) både i innsamling og i analysen av datamaterialet. Målet er å forstå de helhetlige og komplekse livsløpene til fangene ut fra de historiske og samfunnsstrukturelle kontekstene for deres individuelle biografier (Mills, 1959). Intervjuene hadde derfor tredelt struktur. Først kartla vi informantenes biografiske bakgrunn i hjemlandet og hva som hadde skjedd før de ble pågrepet og fengslet i Norge. Deretter tok vi for oss deres hverdag som utenlandske statsborgere i et norsk fengsel. Her var vi spesielt opptatt av hvordan de håndterte fengselshverdagens utfordringer, deres relasjoner til de ansatte og til medfanger, og hvordan de forholdt seg til verden utenfor fengslet. I den siste delen spurte vi om fangenenes fremtidsplaner og hvordan de så for seg livet etter endt soning.

Å strukturere intervjuene på denne måten ga et godt innblikk i informantenes erfaringer fra fengslet og hvordan disse erfaringene er elementer

i mer helhetlige livsløp. Hva som skjer i dag, må forstås i lys av både fortiden – hvor man kommer fra – og fremtiden – hva man ønsker skal skje.

Et livsløpsperspektiv får også frem betydningen av livsfaser, og dermed også individenes relasjoner til deres nærmeste, spesielt familien, som for mange er det primære sosiale referansepunktet (Carlsson og Sarnecki, 2016). Enslige unge menn uten omtanke for andre enn seg selv har andre horisonter enn familiefedre med ansvar for livsledsager og barn. Livssituasjonen påvirker hvordan man fortolker hverdagen, men også hvordan og hva man planlegger for fremtiden. Gjennom hele intervjuet la vi derfor vekt på å spørre informantene om deres sosiale relasjoner til aktører utenfor fengslet, i og utenfor Norge. Hva som skjer i fengslet, er alltid forbundet med samfunnet utenfor murene og, for de internasjonale fangenes del, også virkeligheten utenfor de norske statsgrensene (Carlsson og Sarnecki, 2016).

Til sammen ble 18 informanter – 17 menn og 1 kvinne – intervjuet i perioden mellom 2015 og 2017. Informantene kommer fra fem forskjellige østeuropeiske land. Den yngste var tidlig i 20-årene, den eldste var om lag 50 år gammel. De fleste sonet kortere straffer, som regel opp til ett år, mens den lengste straffen var over ti år. Intervjuene ble gjennomført på engelsk, polsk og russisk.

I kapitlet diskuterer vi erfaringene til de østeuropeiske fangene, som utgjør om lag halvparten av den utenlandske fangepopulasjonen i de norske fengslene. Som Stamnes og Rye understreker i sitt kapittel i denne boka (kap. 6), er det trolig mange likheter – men også betydelige forskjeller – i de utenlandske fangenes opplevelser av soningen i Norge. De østeuropeiske fangene utgjør en relativt stor minoritetsgruppe i det norske fengslet. Alle våre informanter fortalte at det var flere østeuropeere på deres avdeling, og at de dermed også kunne kommunisere på eget morsmål. Samtidig var de østeuropeiske fangene spredt utover i fengslets avdelinger, og de måtte derfor forholde seg aktivt til et flertall av fanger med andre kulturelle bakgrunner enn deres egen, både norske og ikke-europeiske. Også i fengslets arbeids- og skolehverdag samhandlet de fleste av våre informanter regelmessig med fanger fra andre kulturer. I andre fengsler kan den «etniske» samhandlingen være annerledes enn det som våre informanter opplever i Trondheim fengsel. For eksempel er

Kongsvinger fengsel et rent utenlandsk fengsel. Utenlandske fanger på celledsoning – uten fellesskap med andre fanger – kan på sin side gjennomføre soningen uten kontakt med andre utlendinger. Man skal derfor være varsom med å overføre diskusjonene i kapitlet til andre fanger eller utenlandske fangegrupper.

4. Fra fri flyt til fengslet fiksering

De østeuropeiske fangene gir gode eksempler på hvordan det postmoderne samfunnet inviterer til fragmenterte, og fler-lokale, sosiale livsløp. Selv om fangene har forskjellige historier, er deres utstrakte mobilitet slående. Informantene kjennetegnes av dårlige levekår, deprivasjon og begrensede utsikter for fremtiden i hjemlandene. Som Stamnes og Rye viser i sitt kapittel (kap. 6), fremstår internasjonal migrasjon derfor som et attraktivt, og ofte også eneste, alternativ til dårlige levekår i Øst-Europa. Som Vlad påpekte i intervjuet:

Jeg kom hit [til Norge] kun for å finne jobb. Kun for penger. Mitt hjemland er det verste stedet til å tjene penger. (Vlad)

«Flukten» fra Øst- til Vest-Europa er gjort mulig som en følge av de politiske omveltningene på det europeiske kontinentet de siste tiårene. Avslutningen på den kalde krigen, symbolisert ved Berlin-murens fall høsten 1989, avsluttet etterkrigstidens rigide grensereguleringer mellom de kommunistiske statene i øst og de vestlige kapitalistiske statene. EU-utvidelsene i 2004 og 2007 og Schengen-avtalens gradvise utvikling, bidro ytterligere til at grensekontrollen ble bygget ned. I dag kan statsborgere i de nye EU-landene i prinsippet bevege seg fritt frem og tilbake mellom hjemlandet og de andre medlemslandene. Gjennom EØS-avtalen er også Norge integrert i det nye «grenseløse» Europa.

Noen av de østeuropeiske informantene har kommet til Norge som arbeidsinnvandrere. Her har de bosatt seg og etablert ordinære hverdagsliv, enkelte over flere år. Av ulike årsaker har de imidlertid etter hvert involvert seg i aktiviteter som har ført til at de har blitt pågrepet, domfelt og sendt til fengslet. For de fleste informantene er det likevel kriminaliteten som førte dem til Norge i første omgang. De store økonomiske

forskjellene mellom øst og vest i Europa, kombinert med fraværet av effektiv grensekontroll, kan utnyttes til kriminelle formål, for eksempel gjennom smugling av varer som kjøpes billig i hjemlandet og selges med betydelig profitt i de vesteuropeiske landene. For den østeuropeiske smugleren er krysningen av statsgrensene selve konseptet for yrkeskarrieren. Sirkulær mobilitet – frem og tilbake mellom landene – representerer det normale og nødvendige. For ham er Norge først og fremst relevant som «marked».

En felles biografisk komponent er informantenes svake tilknytning både til hjemlandet og til det norske samfunnet. Informantene har gjerne lange og kompliserte migrasjonshistorier, men de har ikke bodd lenge nok til å etablere seg noen av stedene som de har reist til eller fra. Etter hvert har de også mistet den sosiale forankringen i hjemlandet. Kamils historie er et godt eksempel på mange av informantenes omfattende mobilitet på tvers av Europas nasjonale grenser. Han har reist til Norge utallige ganger de siste årene, men aldri forholdt seg til det norske samfunnet på annet vis enn som et midlertidig «arbeidssted».

*Jeg har ikke bodd i Norge i det hele tatt. Jeg har bodd i bilen fordi jeg holdt på å smugle sigaretter og alkohol. [...] [Jeg gjorde] 2–3 runder til Norge per uke.
(Kamil)*

Også flere av de andre informantene har omfattende migrasjonshistorier, som gjerne inkluderer flere land omkring i Europa. Danil bodde i Italia fra 1998 til 2006, deretter reiste han til Brussel, før han kom til Norge for første gang. Her fikk han sin første dom og et tre måneders opphold i et norsk fengsel. Senere reiste han til hjemlandet, stiftet familie og fikk to barn, før han på nytt reiste ut og etter hvert kom tilbake til Norge. Danil understreker hvordan han hele tiden – men spesielt under Italia-oppholdet – har levd et hverdagsliv splittet mellom arbeidet i mottakerlandet og forsøk på å opprettholde permanent og regelmessig kontakt med familien i hjemlandet.

[...] Jeg har bodd i Italia i ni år [...] jobbet som snekker [...] [Jeg reiste] til Italia to ganger i året. Til jul og i august, hva kaller du det, når arbeidet stoppes? [...] Ja, sommerferie. (Danil)

Fengslingen endrer brått situasjonen for de mobile østeuropeerne. Her låses de bokstavelig talt fast, og de begrenses med fengslets knappe arealer. For de fleste av våre informanter bestod deres hverdager før fengslingen av sykluser der de vekslet mellom opphold i utlandet og i hjemlandet med familier. Fengslingen betyr at de fysiske transnasjonale praksisene stoppes og settes på vent, med omfattende konsekvenser både for de innsatte og for deres familier. Karols historie viser hvordan overgangen fra den grenseløse mobiliteten til fengslets fastlåste karakter snur opp ned på tilværelsen, også hans sosiale posisjon/funksjon i familien.

Alt må ordnes via telefon og du er nervøs, du kan ikke se det, det er ingenting du kan gjøre. Det forårsaker stress, nerver og gjør deg sint inni deg fordi det er ingenting du kan gjøre. (Karol)

Også norske fanger opplever at de mister «kontrollen» på familielivet (Andresen, 2015), men Karol opplevde den geografiske avstanden på godt over 1000 kilometer til ektefellen i hjemlandet som spesielt utfordrende, ettersom han i praksis var helt frakoblet hjemmesfæren. Karols refleksjoner illustrerer mange av de utenlandske fangenes opplevelser med fengslets abrupte fiksering. Å fengsles er alltid forbundet med opplevelser av forskjellige former for «fengselssmerter» (Sykes, 1958). Som Warr (2015) argumenterer, opplever utenlandske fanger straffen likevel som annerledes og kanskje spesielt «smertefull», som følge av følelsen av usikkerhet og håpløshet og den manglende legitimiteten de opplever. For de fleste østeuropeiske migrantene i Norge er den geografiske avstanden til hjemlandet relativt overkommelig, blant annet gjennom billige flyreiser, men for dem som sitter i fengsel, er den geografiske avstanden til hjemlandet i praksis uoverkommelig. Reisekostnader og familiemedlemmer som verken snakker norsk eller engelsk, betyr ofte at besøk i fengslet i praksis ikke er aktuelt. Ruslan fortalte:

Det er for dyrt for dem [familiemedlemmer] å komme hit. Og møtet varer tre eller fire timer, så det er ikke noe vits. Det er lett for nordmenn. Familiene deres kan besøke dem hver dag [...] Familiene deres er her veldig ofte. (Ruslan)

Heller ikke Karol mente familiebesøk var aktuelt, spesielt ikke ettersom kona i så fall måtte ha reist gjennom Europa med en baby.

Men det er ikke noen vits for henne å reise hele veien hit med en liten baby. Du må kjøre gjennom Sverige, ta ferge først og så kjøre gjennom Sverige og Norge. Kanskje hun kunne få det til hvis det hadde vært i Oslo, fordi det ligger litt nærmere, men her til Trondheim? Og hun snakker heller ikke engelsk. [...] Og hvis hun hadde kommet her så måtte hun også ha et hotell ... og med en liten baby? Nei, nei. Nei. (Karol)

Også for de norske fangene betyr fengsling at familielivet brytes opp. For de utenlandske fangene kan et slik brudd likevel oppleves som spesielt utfordrende. I den norske kriminalomsorgen har «nærhetsprinsippet», som betyr at fangene fortrinnsvis skal sone i fengsler i nærheten av hjemstedet, vært et viktig prinsipp. Både humanistiske og rehabiliterende hensyn taler for at fangene skal kunne opprettholde kontakten med sine sosiale nettverk også under soningen. For de utenlandske fangene er dette i praksis ikke gjennomførbart, (St.meld. nr. 37 (2007–2008)), og det oppleves som ekstra straffende blant våre informanter.

Informantene mente dessuten at fengslene var lite fleksible i håndhevingen av regelverket og i liten grad forsøkte å kompensere for østeuropeernes spesielle situasjon. Karol beskriver den omstendelige prosessen for å planlegge et familiebesøk:

Det er ikke så enkelt å få et besøk. Det er ikke slik at hvem som helst kan komme hit og besøke deg. Du må skrive en liste: når, hvem, du må angi navn. Jeg hadde et ønske om å få broren min på besøk, og jeg forsøkte å løse det på et vis. Så ble jeg fortalt at ... Jeg fikk en lapp og måtte skrive et brev til Polen. Min bror måtte signere det og sende tilbake. Så kan de [fengslet] sette opp en dag, dato og tid for hans besøk. Du kan ikke bestemme selv. [...] Du må planlegge det på forhånd, men hvis du ikke kan språket så er det vanskelig. (Karol)

Sergey, en mann i 30-årene, forteller om hvilke regler for telefonisk kontakt med familie som gjelder under varetektsfengsling:

En vokter må være til stede mens du snakker i telefon. Det rareste er at du må snakke enten norsk eller engelsk. Men jeg kan ikke gjøre det, fordi mine familiedlemmer kan ikke noen av disse språkene. Jeg måtte skrive en søknad hvor jeg erklærte dette, og senere har de tillatt at jeg snakker mitt morsmål. Jeg var overrasket når jeg fant ut om disse restriksjonene. (Sergey)

Etter domsavsigelse, og dermed overføring fra varetektsavdeling til vanlig avdeling, blir restriksjonene lettet, men oppleves fortsatt som strenge. Tilgang til telefon reguleres når det gjelder både samtaletid og antall numre som en fange kan ringe, samtidig som ringekostnadene er høye. Det gjelder å prioritere de viktigste personene. Jarek forteller:

Jeg har bare ett [telefonnummer som jeg ringer]. Jeg ringer ikke til mine foreldre, jeg har ikke tid til det. Jeg ringer min kone, og finner ut om alt gjennom henne. Og jeg vet at hun trenger min støtte. Jeg ville ikke våge å ringe mine foreldre i stedet for henne. Det kunne såre henne. (Jarek)

Forskningen på transnasjonale migranter viser hvordan løpende sosial kontakt med hjemlandet fremstår som et hverdagslig fenomen for mange innvandrere. Selv om man flytter til utlandet, kan man fortsatt vedlikeholde sine hjemlige sosiale relasjoner gjennom jevnlig telefonsamtaler (Vertovec, 2009). Men det som tas for gitt utenfor fengslet, blir bak fengslets murer et knapt gode.

5. Multikulturelle hverdagsliv

Det er ofte gjennom statens grensekontrollerende aktiviteter – ut fra regler for hvilke varer eller personer som er «legale» – at myndighetene griper inn overfor de utenlandske migrantene som begår lovbrudd, og sanksjonerer deres mobilitet. Østeuropeerne blir imidlertid ikke bare «stoppet» av staten: Dens makt tvinger også de utenlandske fangene videre inn til det «globaliserte» mikro-samfunnet som fengslet representerer for mange av våre informanter. Her presses flere kulturer sammen på et avgrenset sted. På den typiske fengselsavdelingen i Trondheim fengsel, Tunga, soner den østeuropeiske sammen med et flertall av norske fanger, men også mange andre land er vanligvis representert på avdelingen. For mange av våre informanter var fengselssamfunnet dermed mer preget av sosiokulturelt mangfold og diversitet enn de hadde opplevd tidligere, både i hjemlandet og i det norske samfunnet.

Ikke minst representerte fengselssamfunnet for mange det første virkelige møtet med det norske samfunnet. Ute på frifot, enten i Norge eller i hjemlandet, kan migrantene i stor grad videreføre mange av sine hjemlige

væremåter og hverdagsrutiner. Inne i fengslet er det derimot ingen vei utenom den norske kulturen for de utenlandske fangene. For de østeuropeiske arbeidsinnvanderne, som gjerne har levd et hverdagsliv i den marginaliserte ytterkanten av det norske samfunnet, byr fengselshverdagen derfor på et langt mer intimt møte med det norske samfunnet enn tidligere. For smuglerne, som først og fremst har forholdt seg til det norske samfunnet som et «marked» og aldri har hatt noen ønsker om mer permanente opphold, er overgangen enda mer markant. De må for eksempel forholde seg aktivt til norske mattradisjoner og andre kulturelle praksiser, ikke minst det norske språket. Flere av informantene la spesielt vekt på den norske matkulturen. Selv om fangene velger å lage nasjonale retter når omstendigheter i fengslet tillater det (Ugelvik, 2011), får de daglig servert norske retter som avviker fra deres tradisjonelle matvaner. Kostya var blandet i sin vurdering av kostholdet i fengslet, og det var nettopp matens kulturelle aspekter som var viktig for ham.

Ikke så bra, ikke så dårlig. Den er vanlig. Jeg vet ikke ... det er på grunn av [vår] tradisjon. Kanskje du [intervjueren] er vant til å spise fisk, men for eksempel meg, i min religion, mitt land, min kultur ... Vi spiser ikke fisk tre ganger i uka. Det ligger i vår kultur. (Kostya)

Gjennom fengselsoppholdet møter mange av de utenlandske fangene det norske språket for første gang. Det byr på utfordringer, og nesten alle informantene understreker det som problematisk.

For meg er det mye hardere fordi at jeg snakker ikke norsk og ikke alle voktere kan engelsk. Av og til er det vanskelig å si hva jeg vil og hva jeg trenger. Jeg spør alltid [medfangene]. Jeg forklarer til dem og de forklarer til voktere, fordi av og til forstår jeg ikke. Og jeg forstår ikke når noe må skrives. Så jeg spør alltid [medfangene] om hjelp. (Kostya)

Informantene hadde ellers svært forskjellig språkkompetanse. Noen hadde bodd i Norge flere år før fengslingen, og kunne gjøre seg mer eller mindre forstått inne i fengslet. Andre snakket engelsk. Enkelte av informantene manglet imidlertid enhver norsk- eller engelskspråklig kompetanse og ble dermed helt avhengig av bistand fra de andre østeuropeerne og det begrensede informasjonsmaterialet i fengslet som foreligger på noen av de østeuropeiske språkene.

Fengslslivet medfører et globalisert hverdagsliv også på andre måter. Fengslet tvinger fangene til å forholde seg til flere kulturer, både på godt og på vondt. Informanten forteller riktignok at grupperinger langs etniske linjer er vanlige, men at de i praksis ikke kan velge det kulturelle mangfoldet helt bort. På fengselsavdelingen må alle de tretti fangene forholde seg til hverandre. Informantene forteller at samhandlingen på tvers av de etniske skillelinjene jevnt over går greit, men at de kulturelle forskjellene preger fengselshverdagen. Danil fortalte for eksempel hvordan:

Du må 'kjempe' med marokkanere og svarte folk. Men med polakker og litauere kommer vi godt overens med [...]. Vi har folk fra Polen her, Albania, Romania, Litauen, jeg tror vi har samme kultur og jeg tror at derfor vi forstår [hverandre]. Med marokkanere, folk fra Nigeria ... jeg kjenner ikke kulturene deres [...]. (Danil)

Sett fra et integreringsperspektiv er fengsel et spesielt interessant eksempel på det flerkulturelle samfunnet. Fengsel kan for mange fanger oppleves som et påtvunget «superdiverst» lokalsamfunn (Vertovec, 2007). Mens en innvandrers ute i det norske storsamfunnet kan velge ikke å integrere seg med det norske samfunnet, er denne valgfriheten innskrenket i fengslet. Det samme gjelder kontakten med andre kulturer, som man i stor grad kan unngå utenfor fengselsmurene. I fengslet blir denne kontakten betydelig intensivert og i stor grad uunngåelig. Det er staten (fengslet) som bestemmer hvem man skal sone sammen med på avdelingen.

Dette demonstrerer statens makt over de utenlandske fangene: Ikke bare innskrenker staten deres frihet, mobilitet og transnasjonale praksiser, de påtvinger dem også et norsk/flerkulturelt hverdagsliv.

6. Fengslet som oppbevaringssted

Den offisielle norske straffeideologien vektlegger at straffen skal «fremme domfeltes tilpasning til samfunnet» (straffegjennomføringsloven, 2001: §3). Kriminalomsorgens uttalte mål er å «rehabiliterer» fangene – det vil si å gjenopprette deres vilje og kompetanse til å leve liv som lovlidige samfunnsmedlemmer. Gjennom en rekke tiltak skal fangene forberedes og rustes til overgangen fra soning til frihet. For de fengslede vagabondene er disse idealene mindre relevante. På grunn av manglende tilknytning

til det norske samfunnet blir de aller fleste utenlandske fangene deportert ut av landet etter soningen (jf. utlendingsloven, 2008). Dermed blir også fengslets rehabiliteringstilbud vanskeligere, til dels også mindre relevant.

Informantene forteller at de har mulighet til å delta i noen utvalgte rehabiliteringsaktiviteter, så som språk- eller yrkesopplæringskurs. I praksis opplever informantene at de forskjellige tilbudene er forbeholdt norske statsborgere. Slik er det også med arbeidet for å tilrettelegge overgangen fra fengsel til samfunnet. Informant Petr, som soner en mangeårig straff, reflekterte over forskjellsbehandlingen som han opplevde i fengslet.

Jeg har søkt om et åpent fengsel. [...] Mange ganger. Ingen sjans. Jeg mener det, hvis jeg søker om et åpent fengsel sier de nei. Du er ikke norsk, du kan ikke. [...] Og derfor føler jeg at for en nordmann er fengsel perfekt. Han gjør mange feil, mange feil [...] men han får en sjanse. Men for en som ikke er norsk statsborger er dette et problem. (Petr)

Petr viser til at et viktig aspekt ved det norske fengselssystemet er anerkjennelsen av at de innsatte fortjener en ny sjanse, og at straff derfor også vurderes som en «mulighet» (Ugelvik, 2016). For den utenlandske statsborgeren er fengsling ensbetydende med at denne sjansen – til et lovlydig liv i Norge – allerede er blitt brukt opp. For mange av våre informanter fremstår derfor det norske fengselssystemet først og fremst som et oppbevaringssted i påvente av den kommende deportasjonen. Det som ikke nødvendigvis er problematisk for en profesjonell smugler som Roman, som mener at det å havne i fengsel er et integrert element av hans «yrke», og som betrakter fengselsoppholdet som «en liten ulykke og ferie», blir mer kompleks for den som en gang drømte om å bo i Norge. Dette er tilfellet for Artem, som kom til Norge som arbeidsinnvandrer og har bodd i landet i noen år, og etter hvert også har etablert et «norsk» sosialt nettverk. Selv føler han at han har sterk tilknytning til landet, men forteller at han trolig blir deportert til hjemlandet etter endt soning. I intervjuet reflekterte han over hvordan han følte seg utstøtt fra det norske samfunnet:

Jeg respekterer dette landet! De har en annen holdning til dem som jobber ærlig. Og jeg er takknemlig for det [...] og jeg betaler også skatt, jeg bruker mine penger her, jeg betaler husleie. [...] Alle ser på det slik: Innvandrere kommer hit og

eksporterer pengene fra dette landet. Men det er ikke helt sant. [...] Jeg vil bare komme tilbake på jobb. Jeg vil ikke rømme. Jeg ser at min familie har det ille, de har ingen midler til å overleve. Faren til min kone døde og hun er mentalt utmattet. De [retten] tar ikke dette i betraktning i det hele tatt fordi jeg er en utlending, en innvandrere. Nordmenn som er i den samme situasjonen ville ha vært løslatt. (Artem)

Artems beskrivelse av hans tilknytning til Norge illustrerer et viktig poeng ved det statsborgerskapsbaserte tilhørighetsaspektet. Slik demonstreres statens inngripende sorteringslogikk, der «våre» (dvs. de norske) fanger atskilles fra de «andre» (de utenlandske). Lovbruddet overskygger resten av bidraget som ikke-norske statsborgere gjør til samfunnet. Utvisning fra landet og etterfølgende innreiseforbud til riket på enten bestemt eller ubestemt tid, viser i tillegg at straffen varer lenger enn selve fengselsoppholdet. Innreiseforbudet betyr i praksis innskrenkning av mobilitetsmuligheter og berøvelse av muligheten til å leve liv i et annet land.

7. Det globale fengslet og det postmoderne samfunnet

De østeuropeiske fangenes «grenseløse» livsløp illustrerer viktige nyanser ved de senmoderne samfunnets globaliserte karakter. «Flyt» og «fiksering» som fenomener står ikke i motsetning til hverandre, men bør heller sees som gjensidige. Det er informantenes anledning til mobilitet på tvers av statsgrensene som i utgangspunktet førte dem til Norge og, etter hvert, til det norske fengselsvesenet. Her er de inne- og fastlåst på en liten celle og har ekstremt få muligheter for bevegelse. Staten stopper vagabondens vandring. Stoppestedet – fengslet – er samtidig et sosiokulturelt mangfoldig samfunn. I det norske fengslet tvinges de østeuropeiske fangene inn i et hverdagsliv på den norske nasjonalstatens premisser, samtidig som de fleste fangene må samhandle og forholde seg aktivt til fanger med andre sosiokulturelle bakgrunner, både fra Norge og fra andre land. Dermed etableres det som – med Vertovecs (2007) begrep – fremstår som «superdiverse» og transnasjonale praksiser, der elementer fra forskjellige

kulturer, etnisiteter og nasjoner kombineres. I det *norske* fengslet lever den *østeuropeiske* fangen gjerne et mer «internasjonalt» hverdagsliv enn utenfor, enten det var hjemme i opprinnelseslandet eller som innvandrer i Norge. I fengslet blir fangene genuine globaliserte aktører.

De østeuropeiske fangenes erfaringer viser samtidig det globaliserte, postmoderne samfunnets tvetydige karakter. Våre informanter er, ut fra Baumans (2011) terminologi, tydelige representanter for «vagabonden» heller enn «turisten», og hører utvilsomt til taperne i hans beskrivelser av det flytende, postmoderne samfunnet. De reiser ikke ut i verden fordi de «vil», men fordi de «må». I motsetning til «turisten» er vagabonden globaliseringens taper. Kanskje er noen av de østeuropeiske fangene – som soner uten klare «formål», og som ikke engang sees som objekter for fengslets rehabiliterende arbeid – også et eksempel på Baumans begrep om «wasted lives» – bortkastede liv?

Fengselsinstitusjonen, til tross for dens grunnleggende fastlåste karakter, er et interessant eksempel for videre utforskning av det flytende, grenseløse og globaliserte samfunnet. Kunnskap om østeuropeernes mobile fortid, og hvordan fengslet påvirker deres liv på til dels andre måter enn det gjør for innenlandske fanger, er uansett viktig for den norske fengselsinstitusjonen. Fengslet trenger en bedre forståelse av drivkreftene som ligger bak den pågående globaliseringen av fengslene, og hva som er konsekvensene av disse globaliseringsprosessene. Fremtidens fengsel vil preges stadig sterkere av, «grenseløse» fanger som aktualiserer Vertovecs (2007) begrep om «superdiversitet». Alt dette impliserer at fengslet, som ellers gjerne fremstår som en ganske statisk institusjon, i årene fremover må finne nye måter for å håndtere mangfoldet som den internasjonale fangepopulasjonen representerer.

Sluttnoter

1. Fangene i Norgerhaven fengsel i Nederland var «norske» i betydningen at de var dømt av den norske staten, selv om mange av fangene hadde et annet statsborgerskap. Den treårige leieavtalen for Norgerhaven fengsel startet høsten 2015 og utløper høsten 2018.
2. Av hensyn til konfidensialitet brukes pseudonymer for personnavn, og vi bruker av samme grunn «Øst-Europa», «østeuropeere» osv. i stedet for spesifikke landangivelser.

Referanser

- Andresen, S. (2015). *Fengsel i frihet: En institusjonell etnografi om fengselskoner*. Masteroppgave, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Bauman, Z. (2007a). *Liquid Times. Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2007b). *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2011). From Pilgrim to Tourist - or a Short History of Identity. I S. Hall og P. du Gay (Red.), *Questions of Cultural Identity*. London: SAGE Publications Ltd.
- Bosworth, M., Hasselberg, I. og Turnbull, S. (2016). Imprisonment in a global world. I Y. Jewkes, J. Bennet, og B. Crewe (Red.), *Handbook on Prisons*. New York: Routledge.
- Carling, J. (2008). The human dynamics of migrant transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 31(8), 1452–1477.
- Carlsson, C. og Sarnecki, T. (2016). *An introduction to Life-Course Criminology*. London: Sage.
- Faist, T. (2013). The mobility turn: a new paradigm for the social sciences? *Ethnic and Racial Studies*, 36(11), 1637–1646.
- Faist, T., Fauser, M. og Reisenauer, E. (2013). *Transnational Migration*. Cambridge: Polity Press.
- International Centre for Prison Studies. (2017). World Prison Brief. Hentet fra: <http://www.prisonstudies.org/map/europe>
- Johansen, N.B., Ugelvik, T. og Aas, K.F. (2013). Globalisering, staten og de fremmede. I N.B. Johansen, T. Ugelvik og K.F. Aas (Red.), *Krimigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kriminalomsorgen. (2015). *Kriminalomsorgens årsstatistikk – 2015*. Oslo: Kriminalomsorgsdirektoratet.
- Kriminalomsorgen. (2016). *Kriminalomsorgens årsstatistikk – 2016*. Oslo: Kriminalomsorgsdirektoratet.
- Levitt, P. og Schiller, N. (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective On Society. *International Migration Review*, 38(145), 595–629.
- Mills, C.W. (1959). *The Sociological Imagination*. Oxford: Oxford University Press.
- Schiller, N.G., Basch, L. og Blanc, C. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, 68(1), 48–63.
- Sheller, M. og Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning*, 38, 207–226.

- St.meld. nr. 37 (2007–2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*. Oslo: Justis og beredskapsdepartementet.
- Straffegjennomføringsloven. (2001). Lov om gjennomføring av straff mv. LOV-2001-05-18-21. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Sykes, G.M. (1958). *The Society of Captives. A Study of Maximum Security Prison*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ugelvik, T. (2014). The Incarceration of Foreigners in European Prisons. I S. Pickering og J. Ham (Red.), *The Routledge Handbook on Crime and International Migration*. London: Routledge.
- Ugelvik, T. (2016). Prisons as Welfare Institutions? Punishment and the Nordic Model. I Y. Jewkes, J. Bennet og B. Crewe (Red.), *Handbook on Prisons*. London: Routledge.
- UN-DESA. (2017). International migrant stock: the 2017 revision. Hentet fra: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.shtml> 26. mars 2018.
- UNCTAD. (2014). *Trade and Development Report, 2014*. Hentet fra: <http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=981> 26. mars 2018.
- Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Utlendingsloven. (2008). Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her. LOV-2008-05-15-35. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024–1054.
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. London: Routledge .
- Warr, J. (2015). The deprivation of certitude, legitimacy and hope: Foreign national prisoners and the pains of imprisonment. *Criminology and Criminal Justice*, 16(3), 301–318.

